

MURÁDIN JENŐ

KÖZELÍTÉSEK A PÁLYAKEZDŐ NAGY IMRE BRASSÓI KAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETÉHEZ

Aba Novák, Nagy Imre és barátaiak címmel reprezentatív kiállítás nyílt Csikszeredában a Magyar Nemzeti Galéria és a Csiki Székely Múzeum közös rendezésében. A tárlat augusztus 31-ig tekinthető meg.

■ A festő Nagy Imre pályarajza esetében is belebotlunk az alig megkerülhető gátakba, a huszadik századi erdélyi magyar–szász művészeti kapcsolatok alapkutatói szintű föltáratlanságába. Ez csupán a kettős identitású Mattis Teutsch János esetében nem történt meg, akinek 2001-es budapesti és müncheni életmű-kiállítása, valamint tanulmányok sorát is magába foglaló monumentális katalógusa kikövetelte a szülőföldhöz, a brassói kultúrkörhöz fűződő kötődések földerítését.¹ Ami Nagy Imrét illeti, ha elfogadjuk – némi túlzással persze – a gyakran hangoztatott kitételt, miszerint a csiki székely festőművészt a brassói szászok fedezték föl, ez a kérdés még időszerűbbé válik.

Múltunk és együttélésünk történetében kultúrhistoriai egymásrautaltságok és sorsfordító, lankasztó ellenérzések mutathatók ki. Szembe kerültünk egymással mindkét fél hibájából az 1848–49-es szabadságharc idején. Majd később, a dualizmus korában az 1876-os közigazgatási törvény csonkította meg a Szászföld sérelmére a több évszázados területi autonómiát, vármegyékké alakította a szász székeket. Következménye lehetett ennek is az, hogy a nagy országromlás idején a Szász Nemzeti Tanács 1919. január 8-i medgyesi gyűlésén – a történelmi helyzethez reálpolitikai megfontolásokból igazodva – Erdély és Románia egyesülését támogatta. Ilyen háttérképpel élte meg a szász közösség a huszadik század elejét, gazdasági, ipari és kereskedelmi gyarapodással ugyan, de a hajdani önrendelkezés hiába kergetett illúziójával. Mindenképp ez a kompromisszumokat elfogadó helyzet tudat és alkalmazkodási készség vetette meg alapját az erdélyi szász közösség gazdasági-kulturális élete negyedszázadig tartó utóvirágzásának. Életrealitásukban benne rejlett valami felszínre törő nagy erő tartalék. A kultúrában és művészetekben kibontakozó önmegvalósítás igénylése és kiteljesedése lett a cél, mely egyébként az egész erdélyi társadalmat átfogta.

Kós Károly fogalmazta meg ezt a furcsa fénytörési jelenséget, a cári elnyomás alatt kibontakozó szecessziós finn mozgalom világhírűvé válására utalva. Ugyanígy az erdélyi művészet is akkor gyöngyözött ki magából a legszebb eredményeket, amikor a közhatalom-változás jogfosztottá igyekezett tenni.² A két világháború közötti erdélyi képzőművészet, magyarokat, szászokat, románokat is beleértve, a legtermékenyebb korszakát élte meg.

Az irodalom és képzőművészet egészére is figyelő brassói szász kultúrkör 1924-es alapítása egyik mérföldköve lett e régió művészete támogatásának.

Ez év tavaszán alapította ugyanis Heinrich Zillich (1898–1988), a szepíró, költő és kultúrpolitikus a Brassóban tizenöt éven át folyamatosan megjelenő *Klingsor* című folyóiratot,³ melynek kiállító helyisége előbb a Bömches-palotában, majd a

Redut kék termében működött. Az igényes szerkesztésű, minőségi papírra nyomtatott havilap neve képletesen egy erdélyi középkori dalnokra és varázslóra utal, melyet a szász mitológiából vettek kölcsön. Zillich, az össznémet kultúrában is számon tartott alkotó, a kezdetektől fogva arra törekedett, hogy a hagyományos zártságra hajlamos szász közösség számára is rálátást nyisson az erdélyi német, magyar és román kultúrára egyaránt. Kiválóan beszélt magyarul, olyannyira, hogy magyar költők, például Tompa László verseiből is fordított németre. Galériájukban, amely maga is a *Klingsor* nevet viselte, könyvekhez és zeneművekhez (kottákhoz) egyaránt hozzá lehetett jutni, hagyományos német pontossággal havonta nyíltak a kiállítások. Ezekről a *Klingsor* is sok esetben kritikai írással számolt be, vagy legfennebb egy-egy reprodukcióval jelezte az eseményt. De a *Klingsor* mellett olyan kiadványok is beszámoltak a tárlatokról, mint a *Kronstädter Zeitung* vagy az éppen 1924-től hangot váltó *Brassói Lapok*. Utóbbi az erdélyi magyar sajtó legszínvonalasabb kiadványaként jelent meg, 1940-es betiltásáig.

Heinrich Zillich, a *Klingsor* szerkesztője, fényképfelvétel

Nagy Imre jószerint a kezdetektől bekapcsolódott ebbe az ígéretes megmozdulásba, a Székelységhez közel eső nagyváros lüktető életébe, mely anyagi és erkölcsi előnyöket biztosított számára is.

A *Klingsor* galériájában szervezett első kiállítása 1925. május 3-án nyílt meg, s arról részletesen a *Brassói Lapok* belső munkatársa, a kritikai írásokkal jelentkező Horvát Henrik számolt be.

A pályakezdő Nagy Imre épp akkoriban tért vissza szülőfalujába, Zsögödre, és rendezkedett be jellegzetes életrendjébe, a művészet és gazdálkodás egyidejű kultiválásába. De álljon itt Horvát Henrik méltató-bátorító írása. „Nagy Imre: ez a szürke, konvencionális név be fog vésődni az emberek tudatába. Nem fogják elfelejteni ezt a nevet, mert minden konvencionálissal, megszokottal ellenkező képzet társul majd vele: egy rendkívül erős és egyéni művésznek karakterképe. [...] Szilaj erő, nagy temperamentum.”⁴ A kiállító olajképeket (*Falusi utca*, *Furulyázó fiú*, *Női portré*), lavírozott tusrajzokat hozott magával és néhány rézkarcot is, utóbbiakat mintegy lezárásaként grafikusai működése e területének.

A kiállítássorozat folytatásának bemutatása előtt arra a kérdésre kellene választ találni, hogyan került kapcsolatba Nagy Imre a *Klingsor*hoz fűződő szellemi körrel. Életrajzi följegyzéseiben erre a festő nem tér ki. Így csupán egy megjegyzésre kell szorítkoznunk, ami Kós Károlynak a csíki székely alkotót bemutató 1933-as tanulmányában bukkan föl. „Kolozsvár után Brassóban állít ki, és ott Witting, a szász íróművész fedezi fel a szászok számára is” – olvasható Kósnak az *Erdélyi Helikon*ban megjelent írásában.⁵

A Witting család két tagja is ténylegesen kulcsalakja Nagy Imre brassói kapcsolatainak. A két testvér, Emil és Otto valóban mindent megtejt azért, hogy a festő szászföldi jelentkezései minden vonatkozásban sikeresek legyenek.

Kós említett utalása az idősebb testvér, Emil Witting (1880–1952) személyére utal, aki a magyar író-társadalommal is közvetlenebb kapcsolatokat ápol. A testvérek egyazon szenvedéllyel hódoltak a természetjárásnak és erdészetnek (alapfoglalkozásuk is az erdészet és vadvédelem volt), de Emil Witting szépíróként is maradandó értékeket hagyott maga után. Szellemesen, olvasmányosan megírt átlatmeséi és erdei történetei különösen népszerűek voltak. Közös volt ugyanakkor a két testvér érdeklődése a képzőművészetek iránt.

Érdemes itt kitérni egy másik mozzanatra is. A transzilvanista szellemben építkező magyar kisebbségi kultúrpolitika nemcsak azt tartotta biztatónak, hogy Zillich kezdeményezése és a Klingsor működése magyar művészeknek is teret nyitott (Nagy Imrén kívül a Redut termeiben több erdélyi magyar festő is bemutatkozott), hanem a kölcsönösség jegyében a szász művészet eredményeiről is tájékozódni kívánt. Így született meg a *Pásztortűz* folyóirat erdélyi szász különszáma, benne Alfred Wittingnek, a Nagy Imrét támogató család egy másik tagjának, tartalmas művészeti összefoglalójával.⁶ A lapban közölt számos reprodukció a modern művészeti irányzatok erdélyi szász hívei közül Hans Eder és Fritz Kimm munkáiból is bemutatott. Ez annyiból érdekes, mivel Nagy Imre még évekkal később is úgy nyilatkozott, hogy maga is sokat köszönhet brassói tartózkodása során Hans Eder és Fritz Kimm szász pályatársai barátságának.

Ami Otto Witting (1889–1955) támogatását illeti, ő, ha lehet, még közelebbi kapcsolatban állott Nagy Imrével és a pár évig Brassóban élő Ferenczy Noémi textilművésszel. Mint a Brassó körüli kárpáti hegyvidék kitűnő ismerője ő szervezte kirándulásait a festő kiállításai idején. Lelkes műpártolóként mindkettejüktől vásárolt, Nagy Imrétől festményeket, rajzokat, metszeteket, Ferenczy Noémitől *Fej kevés bordúrral* című szövött kárpitját.⁷

Nagy Imre *Följegyzései* (1954–1955) az idők mélységéből is eleven színekkel tudta elénk varázsolni fogadtatásának élményeit Otto Witting családjánál. Álljon itt ebből néhány kiragadott részlet: „Wittingnek elmúlhatatlan érdemei vannak abban, hogy ki tudtam alakulni, fejlődni úgy-ahogy. Megértő, szerető barátom lett, aki maga is igen sok képpel gyarapította lakását. [...] Kiállításaim rendszerre váltak Brassóban. Karácsony vagy húsvét előtt nyitottam meg a már várt kiállítást. A hírterjesztésből a Witting gyermekei is kivették a részüket. A szállásom Wittingéknél volt. Úgy vártak már oda, mint családtagot. [...] Ma sem tudom bizonyosan, mi volt az a kapocs, ami engem a szászokkal annyira összehozott. A Witting család? Két komoly brassói művész Eder és Kimm önzetlen elismerése? A székely művész iránti érdeklődés? Az az új hang, amire az embereknek oly nagy szükségük volt, a természet, a nép, az egészséges élet szaga, amit nagy pénzzel is megvásároltak, s örömmel raktak a falukra?”⁸

Ugyanítt a képeladások mikéntjéről is beszámolt a festő. „... A szászok divatba hoztak. Akkor nagy volt a mód, a gazdasági élet minden ága a kezükbe szaladt össze. Már nem volt olyan számottevő szász család, aki ne vett volna tőlem képet, vagy Wittingre suttymban reá ne bízta volna a képmegszerzését. Volt olyan képem, ami még el sem készült, s már megvolt a vevője, gazdája, amiről persze én még nem tudtam. Mindennaposok lettek az átutazó autók vendégekké.”⁹

Nem kevésbé érdekes a Brassóban élt erdélyi magyar szépipír. Szemlér Ferenc néplélektani megközelítése a szász társadalom művészeti affinitásáról. „Különös dolog az, hogy a józan és tárgyilagos szászok oly igazi és mélyről fakadó érdeklődést tanúsítanak különösen a zene és művészet iránt. »Ha két szász együtt van, mindjárt négy hangra énekel«, mondják a rosszindulatú lelkek. A kézzelfogható valóság azonban az, hogy Dohnányi és Bartók legnagyobb részben csak szászok előtt ragyogtatták tehetségüket, és Nagy Imre, a neves székely festő, ha Brassóban kiállít, nem a magyaroknak adja el a képeit, hanem nekik. A *Klingsor*, az erdélyi szászok folyóirata a brassói nagyiparosok áldozatkészségéből jelenik meg...”¹⁰

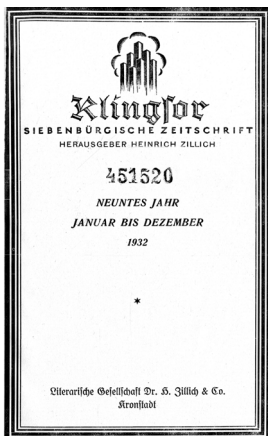
E kitérő után folytatódjék a brassói jelentkezések sora.

Otto Witting, fényképfelvétel

A festő 1926. évi második kiállítása hozta meg az igazi áttörést művészet és közösség kapcsolatában. Ezt azonfelül, hogy a tárlat megnyitóját a karácsonyi ünnep előestéjére időzítették, az új helyszín is előnyösebbé tette. A kiállítások sorát akkor már nem a *Klingsor* szűk szerkesztőségi helyiségében szervezték, hanem a Redut sokkal tágasabb terében. Így a bemutatásra került kollekciónak is jóval gazdagabb lehetett. Helye volt a festő három nagyméretű tájképének, *Kettős akt* című kompozíciójának és több önarcképének is. Horvát Henrik értékelése szerint a fősorakoztatott művek gazdagsága és színvonala a kiállítást „magasan föléje emelte mindennek, amit az utóbbi években Brassóban magyar festőtől láttunk”.¹¹

Az 1927 őszen szervezett kiállításra a festő itáliai utazását követően került sor, és a sajtó (*Klingsor*, *Brassói Lapok*) mint kivételes jelenségről, a nyagarányú képvásárlásokról adott hírt. A *Klingsor* egész oldalas mellékleten közölte egyik fametszetét.

A *Klingsor* folyóirat címlapja

kommunizmusból kiábrándult, később az emigrációban a Szabad Európa Rádió munkatársa lett, hányatott sorsú Körösi-Krizsán Sándor rövid ideig a textilművész Ferenczy Noémi férje volt. Így jött össze az a társaskör, Ferenczy Noémi bérelt lakásán és műtermében, a brassói egykori Kőbánya utcában (Steinbruch-Gasse) 27 szám alatt, egy kertes házban, ahol tartalmas eszmecserekből töltődött föl a zsongódi magányából ide látogató festő.¹³ Megfordult itt Mattis Teutsch János és természetesen a kirándulások örökös szervezője, Otto Witting. Följártak a közeli Schulerre, a Nagykovácsra, a Salamon-sziklához. Ekkoriban készült, 1930-ban, Nagy Imrének többször reprodukált fametszetes portréja Ferenczy Noémiről,¹⁴ aki zsongódi otthonában is fölkereste a festőt.

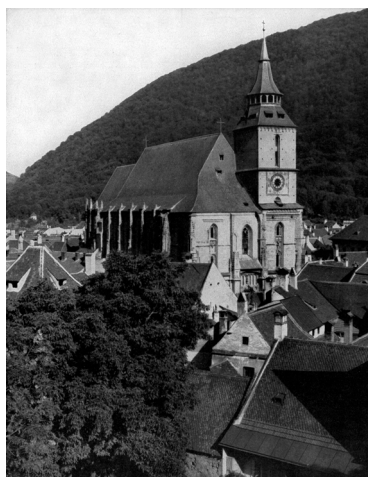
Körösi-Krizsán őszinte elismeréssel adózva fedezte föl Nagy Imre friss hangú festészetét, és három írásában is visszatért a festő sorozatzáró brassói kiállításaira. A Redut kék termében 1930 májusában szervezett tárlatát végignézve írta: „Kéves festővel találkozni, akinek a fejlődése dialektikájában is annyira folytatólagos és szerves volna, mint azé a folyton vajúdo, de ugyanakkor az egyensúlyos szintézisbe beleizzó székely tehetségé.”¹⁵ Összefogott alakos kompozícióiban bruegheli reminiscenciákat vélt visszatükröződni, melyre a festő jól ismert képét, a *Pihenők*-et hozta föl példaként. A Redut-beli, 1931 tavaszán rendezett tárlatról írva a megcappant vásárlások miatt sajnálkozott, jóllehet a brassói közösség ezúttal is kiváló műveket láthatott. Cím szerint *Anna macskával*, *Naplemben*, *Konyha*, *Téli borjával*, *Önarckép édesanyammal*, *Krumpliszedők*, *Pihenők* című olajfestményeit említi és „nagyszerű vázlatát” a *Nyárt*.¹⁶

Nagy Imrének egy későbbi, 1935 decemberében megnyílt brassói kiállítása kapcsán Körösi-Krizsán terjedelmesebb írásában, mintegy összegező szándékkal

méltatta a festőt. „Az erdélyi képzőművészet Tamási Áronjának” nevezi Nagy Imrét, s erről önkéntelen társítással a költő Tompa László *Lófiüröszítés* című, Nagy Imrének egy festményére is utaló, jól ismert versének allegóriája idéződik föl bennünk, a mindennel megküzdő székely akarat, a „szorítsd, Imre! S ez rá: Ne hagyj magad Áron!” gyönyörű verssora. „Nagy Imre – olvasható tovább a méltatásban – nemcsak szemléli, nemcsak passzívan felfogja, hanem éli, egészében, legbensőbb érzéseivel éli is népét, a környezetét.”¹⁷

A szászöldi kiállítás-sorozatba egy szebeni tárlat is belefért, amelyre a festő 1933-ban „Emil Witting unszolására” vállalkozott.¹⁸ Kiállítását az 1904-ben alakult és a második világháborút követő betiltásáig működött szász művészegyesület, a Sebastian Hann-Verein szervezte. Telt ház fogadta itt is, de a város idegen volt a festő számára. Brassó mozgalmasságához képest történelmi múltjába ragadt hivatalnokvárosnak tűnt.

Itt aligha volt ideje vázlatokat készíteni, mindig magával vitt mappájába. Brassóban azonban annál inkább érzett újra készíttést urbánus tájak vagy portrék készítésére. Impozáns, áttekinthetetlenül nagy grafikai hagyatékában tallózva kiemelhetjük a *Brassó* című vízfestményét (1932), a *Brassói városháza* című ceruzarajzát, a *Fű arcképe* című fametszetét (1929). E rövid tanulmány témájához illeszkedően fontosabbak a brassói közösség prominens tagjairól készült portrék. Rajzi expresszivitással és lélekábrázolással megörökített képmásai közül az alábbiak érdemelnek mindenképp említést: korai brassói méltatója, Horvát Henrik (fametszet, é. n.), a pályatárs grafikus és festő Fritz Kimm (fametszet, 1928–30 körül), Mattis Teutsch János (szénrajz, é. n.), a már említett Ferenczy Noémi-portré (fametszet, 1930) és a Witting családnak csak fametszetes dúcban rögzített csoportképe. E portrék egy része a szélesebb körű érdeklődők számára is hozzáférhető a László Gyula által 1973-ban kiadott nagyformátumú Nagy Imre-albumában.¹⁹

Brassó látképe a Fekete-templommal. Fényképfelvétel, 1941.

A festő szászöldi kapcsolatai, mint az elmondottakból következik, elsődlegesen kiállításai kapcsán és a képeladások révén alakultak ki és szilárdultak meg. Ehhez járultak még az őszinte baráti közeledések, a kölcsönös látogatások a műtermet is rejtő zsigödi falusi otthonban vagy a Wittingek brassói polgárházaiban. És ott vannak még a feledhetetlen kirándulások, a hegyi túrák, mindkét helyszínen. Jobb alkalmak nem is adódhattak ezekhez az építő eszmecserékhez művészekről, művész és társadalom kapcsolatáról, nemzetiségi sorsról, politikáról.

Ilyenformán fogalmazódtak meg azok a máig érvényes ítéletek a szász értelmiségiek körében is Nagy Imre pályájának korai szakaszáról a legidőtállóbb műveket fölmutató terméséről.

Álljon itt csupán néhány értékelő mondat a német szövegekörnyezetből kiragadva, a fentiek meggyőző igazolására.

Emil Witting, aki a Klingsorban külön tanulmányt szánt a székely festő művészetének méltatására, föld és lélek kötésében határozta meg képeinek különös vonzerejét. „Nagy Imre az anyaföldet festi meg, az ő hazáját, bölcsőjét és koporsóját, a helyet, ahol lakik és él és szenved, mindez nem esik messzire tőlünk, a Székelyföld, Csík, Zsigöd...”²⁰

Otto Folberth (1896–1991) medgyesi iskolaigazgató, szépipró és könyvkiadó Nagy Imre csíki kirándulótársa volt, és tanúja annak is, ahogyan páratlan szuggesztivitással örökítette meg a festő a Szent Anna-tó körüli pompázatos hegyvidéket. Lírai fogalmazású írása szól erről: „Senki nem tudja ennyire összefogottan vászonra vinni az erdélyi táj ilyen adottságú formáit, mint a csíki Nagy Imre.”²¹

Nem érdektelen, hogy éppen Folberth volt az, a háború után Salzburgban megtelepedett szász értelmiségi, aki pártoló hozzáállással támogatta az *Erdélyi Helikon* transzilvanista köre és a németiség kapcsolatteremtését.²²

E téma epilógusaként elmondható, hogy a világpolitika kétségtelenül belejárt szott Nagy Imre és brassói szász támogatói tíz éves közvetlen kapcsolatának megazulásába. A „transzilván romantika” csak keveseknél talált valamelyes visszhangra a Szászföldön. Annál nagyobb fölbuzdulással követték a német birodalom Drang nach Osten politikáját. A hagyományos szász óvatosság józan hangjait elnyomta a német sikereket üdvözlő hívek harsány lelkesedése. „Ebben a nagy, süvöltő, észbontó hangzavarban félve húzódtam meg – írta *Följegyzéseiben* Nagy Imre –, s aggódva szemléltem az akkor már Hitler oldalára dőlt sorsplanétát.”²³ Otto Witting feleségének egy megjegyzése, miszerint a festő, ha nem érti a helyzetet, költözzék Budapestre, lett az a szálka, amely érzékenyen érintette a művészt. De ezt a mozzanatot a kapcsolatok szövetében semmiképp sem szabad dramatizálni. Nagy Imre a Pesten átvészelt ostrom után hazatérve brassói átszállásokor éppen Wittingéket látogatta meg elsőként. S az a mód, ahogyan naplójegyzeteiben meleg baráti visszaemlékezéssel idézi föl kapcsolataikat a Wittingekkel, semmiképp sem utal haragra vagy neheztelésre.

A szász közösség háború utáni tragédiája, akármilyen mellékszálón, de rávetül a Nagy Imre-hagyaték sorsára is. Éppen korai, erőteljes művek szóródtak szét a népcsoportot ért atrocitások, kitelepítések, menekülések során. Nagy Imre ugyan próbált visszavásárolni festményeket, de kevés sikerrel. A még megmaradt alkotásokat a közösség 1989 utáni megállíthatatlan exodusa sodorta magával szerte a nagyvilágba.

■ JEGYZETEK

1. *Mattis Teutsch és a Der Blaue Reiter*. Mission Art Galéria, Bp. – Miskolc, 2001. (német és angol nyelven is)
2. KósKároly: *Magyar művészet és erdélyi magyarság*. Páztortúz 1923. 35. sz. 59–61.
3. Klingsor – Siebenbürgische Zeitschrift. Geleitet von Heinrich Zillich.
4. H. H. [Horvát Henrik]: *Nagy Imre kiállítása*. Brassói Lapok 1925. május 8. 104. sz. 7.
5. Kós Károly: *Egy székely művészről (Nagy Imre festőművész)*. Erdélyi Helikon 1933. 6. sz. 412–416.
6. Alfred Witting: *Azerdélyi szász festőművészet*. Páztortúz 1926. 13. sz. 310.
7. Murádin Jenő: *A Ferenczy család Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981. 103.
8. Nagy Imre: *Följegyzések*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. 133–134.
9. Uo. 133.
10. Szemlér Ferenc: *Brassó*. In: *Erdélyi városképek*. Révai kiadás, Bp., 1936. 237–238.
11. H. H. [Horvát Henrik]: *Nagy Imre kiállítása*. BrassóiLapok 1926. december 26. 293. sz. 7.
12. - jean: *Nagy Imre akvarell- és fametszet-kiállítása a Klingsorban*. Brassói Lapok 1928. november 29. 273. sz. 5.
13. Murádin Jenő: *Ferenczy Noémi Brassóban*. Brassói Lapok 1979. október 27. 43. sz. 4.
14. Nagy Imre: *Ferenczy Noémi*. Fametszet, papír 224 x 205 mm, jelezve jobbra lent ceruzával: Brassó 1930 Nagy Imre. Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum, 1961-es letét.
15. Körösi Sándor: *Nagy Imre*. Brassói Lapok 1930. május 9. 104. sz. 6.
16. (i-r) [Körösi-Krizsán Sándor]: *Nagy Imre képkiallítása Brassóban*. Brassói Lapok 1931. április 2. 76.sz. 5.
17. Körösi Sándor: *Nagy Imre festészetének tartalma és jelentősége*. Brassói Lapok 1935. december 8. 282. sz. 15.
18. Nagy I.: *Följegyzések*. Id. h. 136.
19. *Nagy Imre – Kétszáz rajz*. Az előszót írta László Gyula. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973.
20. Emil Witting: *Der Maler Nagy Imre*. Klingsor 1934. 4. sz. 129–133.
21. Otto Folberth: *Die Erdbeer strasse der Sankt-Annensee und der Maler Nagy Imre*. Klingsor 1932. 6. sz. 216–220.
22. *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*. Wort und Welt Verlag, Thaur bei Innsbruck, 1993.130–131.
23. Nagy I.: *Följegyzések*. Id. h.134–135.